

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 14^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1981

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ

ΘΕΟΛΟΓΙΑ.— Ἑλληνικῆς ἢ Ἑβραϊκῆς καταγωγῆς ἦτο ὁ ὁμώνυμος πατήρ
Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τοῦ καὶ Θεολόγου; ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊ-
κοῦ κ. Κων. Μπόνη*.

1. Ὅσονούπω θὰ ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἐν τῇ σειρᾷ τῆς ἐκδόσεως τῶν ΕΠΕΣ (Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων) ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας ὀγκῶδες ἔργον μου πολυετοῦς μόχθου περὶ τοῦ «Βίου, τῆς δράσεως καὶ τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τοῦ καὶ Θεολόγου». Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου ἠντίλησα σαφεῖς μαρτυρίας περὶ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐνῶ περὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Νόννης δίδονται σαφεῖς μαρτυρίαι περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῶν ἀνιόντων καὶ κατιόντων συγγενῶν προσώπων τῆς ἀγίας πράγματι μητρὸς του, περὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ τοῦ γένους, τῶν γονέων καὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, οὐδὲ καὶ περὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Ὅσα ὁ Γρηγόριος ἀναφέρει περὶ τοῦ πατρὸς του εἶναι συγκεχυμένα καὶ ἀσαφῆ. Ἐκ τούτου καὶ τὸ γεννηθὲν εἰς ἐμὲ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου. Τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου Ἀνακοίνωσίν μου ἔχω τὴν τιμὴν νὰ κάμω ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἀκαδημίας λόγῳ τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς πρωτοτύπου ἐμφανίσεως τοῦ προβλήματος καὶ τῆς ἐκκλησιαστικοῖστορικής, τῆς θεολογικῆς καὶ τῆς θρησκευτολογικῆς, ὡς θὰ ἴδωμεν, σπουδαιότητός του.

2. Τὰ θέματα περὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἀσχοληθῶμεν εἶναι τὰ ἑξῆς: α) Τί ὁμολογεῖ, τί ὑπαινίσσεται καὶ πῶς ἐκφράζεται ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος περὶ τοῦ

---

* K. BONIS. Was the synonymous father of Gregory of Nazianzus the Theologian of Greek or Hebrew origin?

πατρός του· β) Ποία ἡ ἔννοια τοῦ ὄρου « ἄ γ ρ ι ἑ λ α ι ο ς », ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ὄρον « κ α λ λ ι ἑ λ α ι ο ς » καὶ ποία ἡ διδομένη ὑπὸ τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων ἐρμηνεία τῶν ὄρων τούτων· γ) Ποία ἡ σχέσηις τοῦ Ἑβραϊκοῦ στοιχείου τῆς διασπορᾶς πρὸς τὴν συγκρητιστικὴν ἑβραϊκῆς προελεύσεως αἴρεσιν τῶν « Ὑ ψ ι σ τ α ρ ῖ ω ν » καὶ δ) Ποία ἡ ἱστορικὴ σημασία τοῦ ὄρου « Ὑ ψ ι σ τ ἄ ρ ι ο ς » ἀπὸ θρησκευολογικῆς ἀπόψεως.

Α. Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΤΟΥ

3. Ὁ Γρηγόριος, λεχθῆτω ἐκ προοιμίου, ἀφιέρωσεν εἰς τοὺς γονεῖς αὐτοῦ Ἐπιτάφια ἐπιγράμματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐξάιρεται ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐσέβεια ἀμφοτέρων. Καὶ εἰς μὲν τὸν πατέρα αὐτοῦ ἀφιέρωσεν ἕνδεκα Ἐπιτάφια¹ εἰς δὲ τὴν μητέρα του τριάκοντα ἐπτὰ (37 = ΞΣΤ' - ΡΒ')². Εὐφημοτάτην τούτων μνεῖαν κάμνει ἐπίσης πλεισταχοῦ τῶν Ἐπῶν του³. Λέγει ὅτι οἱ γονεῖς του ἦσαν ἀμφοτέροι «Φιλόπαιδες ἄμφω καὶ φιλόχριστοι πλέον ἢ φιλόπαιδες» καὶ «ὁμότιμοι καὶ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀρετὴν»⁴.

4. Εἰς τὸν Ἐπιτάφιον λόγον εἰς τὴν ἀδελφὴν του Γοργονίαν, ὁ Γρηγόριος ἐπαινῶν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, λέγει : «Τίς οὐκ οἶδε τὸν νέον ἡμῶν Ἀβραάμ καὶ τὴν ἐφ' ἡμῶν Σάρραν ; Γ ρ η γ ὁ ρ ι ο ν λέγω καὶ Ν ὄ ν ν α ν τὴν τοῦδε σύζυγον . . . τὸν φ υ γ ὄ ν τ α πα τ ρ ῶ ν Θ ε ῶ ν δουλείαν καὶ τὴν θ υ γ α τ ἑ ῥ α⁵ καὶ μ η τ ἑ ρ α τῶν ἑ λ ε υ θ ἑ ρ ω ν⁶ τὸν ἐ ξ ε λ θ ὄ ν τ α σ υ γ -

1. ΝΕ' - ΞΕ'.

2. Tz. P. Migne, P. G. (= M) 38, 38 - 43 καὶ 44 - 64.

3. Πρβλ. π.χ. Μ. 37, 1369. 979. 1367. 1034/5. 1001/3. 1033/4. 1445/6. 1446/7. 1447/8. Ἴδὲ καὶ τὰ Ἐπὶ 93 - 99 παρὰ Μ. 37, 1443/52 — Εἰς τὸν ἴδιον πατέρα ἀφιέρωσεν ὁ Γρηγόριος καὶ τοὺς ἐξῆς λόγους : Θ' (Μ. 35, 820/6), ΙΒ' (Μ. 35, 844/9), ΙΣΤ' (Μ. 35, 933/64) καὶ ΙΗ' (Μ. 35, 985 - 1044).

4. Μ. 35, 760.

5. Σημειωτέον ὅτι ἡ Σιών, δηλ. ἡ Ἱερουσαλήμ, πολλάκις εἰς τὴν Π.Δ. καλεῖται «θυγάτηρ». Π.χ. Θρηνοὶ Ἱερεμίου : «Καὶ ἐξῆλθεν ἐκ θυγατρὸς Σιών πᾶσα ἡ εὐπρέπεια αὐτῆς / ἐγένοντο οἱ ἄρχοντες αὐτῆς ὡς κριοὶ οὐχ εὐρίσκοντες νομὴν / καὶ ἐπορεύοντο ἐν οὐκ ἰσχύι κατὰ πρόσωπον διώκοντος». Πβλ. αὐτόθι : 2, 1. 2. 4. 5. 8. 10. 11. 13 : «θύγατερ Ἱερουσαλήμ» 15. 18. κ.π.ᾶ. Καὶ ἐν τῇ Κ.Δ. Ματθ. 21, 5 : «εἶπατε τῇ θυγατρὶ Σιών, ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου». Ἰω. 12, 15 : «μὴ φοβοῦ, θύγατερ Σιών». Ρωμ. 9, 33. Ἐβρ. 12, 22, Ἀποκ. 14, 1.

6. Ἐννοεῖ τὴν Ἱερουσαλήμ, ἣτις εἶναι μήτηρ τῶν Χριστιανῶν, τῶν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἑλευθερωθέντων ἐκ τῆς δουλείας τῆς ἁμαρτίας. Π.χ. Γαλ. 4, 26 : «ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ ἑλευθέρη ἐστίν, ἣτις ἐστὶν μήτηρ ἡμῶν»· πρβλ. Γαλ. 4, 31.

γενείας καὶ οἴκου διὰ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας,⁷ καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐκδημίας (τοῦτο γὰρ ἐκείνη μόνον, ἵνα τι τολμήσω, καὶ ὑπὲρ τὴν Σάρρα)· τὸν παροικῆσαντα καλῶς καὶ τὴν προθύμως συμπαροικῆσαν· τὸν τῷ Κυρίῳ προσθέμενον καὶ τὴν κύριον τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα καὶ προσαγορεύουσαν καὶ νομίζουσαν . . . οὗ τὸ φυγεῖν τὰ εἶδωλα γνησίως; εἶτα καὶ φυγαδεύειν δαίμονας . . . ὁ μὲν ἀνδρῶν εἶναι κόσμος, ἡ δὲ γυναικῶν καὶ οὐ κόσμος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀρετῆς ὑπόδειγμα⁸.

5. Συμπεπικνωμένην ἔκθεσιν περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ πατρός του, τῆς καταγωγῆς του καὶ τῆς μεταστάσεώς του ἐκ τῆς ἑβραιο-ἔθνικῆς συμμίκτου αἰρέσεως τῶν Ὑψιστῶν, μᾶς δίδει ὁ Γρηγόριος εἰς τὸν «Ἐπιτάφιον εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου» ὑπ' ἄρ. ΙΗ⁹ «Ἐκεῖνος τοίνυν (ἵνα πατρίδα καὶ γένος καὶ σώματος εὐφυῖαν καὶ τὴν ἕξωθεν περιφάνειαν καὶ ἄλλα οἷς μέγα φρονοῦσιν ἄνθρωποι, τοῖς τῶν ἐγκωμίων νόμοις παρείς, ἐκ τῶν ὑμῖν πρώτων καὶ οἰκειοτάτων ἄρξωμαι), ρίζης ἐγένετο βλάστημα οὐκ ἐπαίνετης, οὐδὲ εὐφυοῦς εἰς εὐσέβειαν (οὐ γὰρ αἰσχύνομαι τοῖς πρώτοις, τοῖς τελευταίοις θαρρῶν), οὐδὲ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ πεφυτευμένης, ἀλλὰ καὶ λίαν ἀτόπου καὶ ἀλλοκότου, ἐκ δυοῖν τοῖν ἐναντιωτάτοιιν συγκειμένης, Ἑλληνικῆς τε πλάνης καὶ νομικῆς τερατείας· ὧν ἀμφοτέρων τὰ μέρη φυγόν, ἐκ μερῶν συνετέθη. Τῆς μὲν γὰρ τὰ εἶδωλα καὶ τὰς θυσίας ἀποπεμπόμενοι, τιμῶσι τὸ πῦρ καὶ τὰ λύχνα· τῆς δὲ τὸ Σάββατον αἰρούμενοι καὶ τὴν περὶ τὰ βρώματά ἐστιν ἡ μικρολογία, τὴν περιτομὴν ἀτιμάζουσιν. Ὑψιστῶροι τοῖς ταπεινοῖς ὄνομα καὶ ὁ Παντοκράτωρ δὴ μόνος αὐτοῖς σεβάσιμος. Καὶ οὕτω διφυῆς τις ὧν εἰς ἀσέβειαν,¹⁰ ἐκ τίνος τί γίνεται; Οὐκ οἶδα, πότερον τὴν καλέσασαν αὐτὸν χάριν ἐπαινέσω πλέον, ἢ τὴν ἐκεῖνου προαίρεσιν. Πλὴν οὕτω τὸν τῆς διανοίας ὀφθαλμὸν τῆς ἐπικειμένης αὐτῷ λήμης ἀνεκαθάρθη

7. Τὴν Νέαν Ἱερουσαλήμ, ἥτοι τὴν Ἐκκλησίαν. Πβλ. Γαλ. 3, 22 «ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῆ». Πράξ. 2, 39: «ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν καὶ πᾶσιν τοῖς εἰς μακρὰν ὄσους ἂν προσκαλέσεται κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν». Ἰδὲ καὶ Ὁριγ. Μ. 13, 333Α: «ἐν τῇ γῇ τοῦ Θεοῦ, τῇ Ἐκκλησίᾳ». 14, 280 Α: «Τὸ τ' ἔσται σαφὲς τῷ τὴν ἀληθῆ ἀγίαν νοήσαντι γῆν καὶ τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ». Μεθοδ. Ὀλύμπ. 18, 189Β «τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, τοὺς οὐρανοὺς». Κλημ. Ἀλ. Στρωμ. Μ. 8, 1357Α. Διδύμου, Μ. 39, 1308Α. Γρηγ. Νύσσ. Μ. 44, 1209Α. 1213Β κ.π.ἀ.

8. Μ. 35, 793Α/Β.

9. Μ. 35, 985·1044.

10. Ἦτοι ἀσεβῆς διὰ τὰ εἶδωλα καὶ ἀσεβῆς διὰ τὴν παράβασιν τοῦ Νόμου τῆς Π.Δ., ἔναντι δὲ τοῦ Χριστιανισμοῦ δι' ἀμφοτέρα, ἐξ οὗ καὶ ἡ διφυῆς ἀσέβεια.

καὶ τοσοῦτω τάχει τῇ ἀληθείᾳ προσέδραμεν, ὥστε ὅτι μὲν καὶ μητρὸς καὶ οὐσίας ἐκπεσεῖν ἄχρι τινός, ὑπὲρ τοῦ ἄνω Πατρὸς καὶ τῆς ἀληθινῆς κληρονομίας ἠνέσχετο καὶ ὄντων ἠνεγκε τὴν ἀτιμίαν ταύτην, ἢ τὰς μεγίστας τιμὰς ἕτεροι, τοῦτο μὲν ἦτρον θαυμάζω, καίτοι λίαν ὄν θαυμαστόν. Διὰ τί; Ὅτι κοινὸν αὐτῷ πρὸς πολλοὺς ἄλλους τὸ φιλοτίμημα καὶ πάντας εἶσω γενέσθαι δεῖ τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ σαγήνης καὶ τοῖς τῶν ἀλλείων λόγοις σαγηνευθῆναι, κἄν οἱ μὲν πρότερον, οἱ δὲ ὕστερον τῷ Εὐαγγελίῳ περιληφθῶσιν. Ὁ δὲ μάλιστα μοι τῶν ἐκείνου θαυμάζειν ἔπεισε, τοῦτο εἰπεῖν ἀναγκαῖον»¹¹.

Συνεχίζων δ' ἐπάγεται (κ. ζ'): «Ἐκεῖνος καὶ πρὸ τῆς ἡμετέρας αὐλῆς ἦν ἡμέτερος· εἰσποίει γὰρ αὐτὸν ἡμῖν ὁ τρόπος. Ὡσπερ γὰρ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων οὐ μεθ' ἡμῶν εἰσιν, οὓς ὁ βίος ἀλλοτριῶι τοῦ κοινοῦ σώματος· οὕτω πολλοὶ τῶν ἔξωθεν πρὸς ἡμῶν, ὅσοι τῷ τρόπῳ τὴν πίστιν φθάνουσι καὶ δέονται τοῦ ὀνόματος, τὸ ἔργον ἔχοντες. Τούτων καὶ ὁ ἐμὸς πατήρ, πτόροθς¹² ἀλλότριος, τῷ βίῳ πρὸς ἡμᾶς ἐπικλίνων. Σωφροσύνη μὲν γε τοσοῦτον διήνεγκεν, ὥστε ὁ αὐτὸς ἐρασιμώτατός τε ἅμα γενέσθαι καὶ κοσμιώτατος· ἂ χαλεπὸν ἀμφοτέρα συνδραμεῖν. Δικαιοσύνης δὲ τί μείζον γνῶρισμα καὶ περιφανέστερον, ἢ ὅτι πολιτείας οὐ τὰ δεύτερα ἐσχικώς, οὐδὲ μιᾷ δραχμῇ πλείω τὴν οὐσίαν πεποίηκε καίτοι γε τοὺς ἄλλους ὀρῶν τὰς Βοιάρεω χεῖρας ἐπιβάλλοντας τοῖς δημοσίοις καὶ τοῖς κακοῖς πόροις φλεγμαίνοντας; Οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ τὴν ἀδικον εὐπορίαν...».

6. Ἄξιον ἰδιαιτέρας σημειώσεως εἶναι καὶ τὸ ὅτι ὁ βιογράφος τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τὰ αὐτὰ που λέγει περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Θεολόγου: «Πατέρες δὲ αὐτῷ εὐπατρίδαί τε καὶ δίκαιοι καὶ πλείω τῶν σωμάτων καθαρότητι ψυχῶν ἀδιαίρετοι. Ὡν ὁ μὲν πατήρ οἷόν τις Ἀβραάμ, καταλιπὼν γῆν τε πατρῴαν καὶ εἶδωλα, γίνεταί μετανάστης πρὸς θεοσέβειαν· καὶ τὴν τῶν Ὑψισταρίων ἀποσεισάμενος δεισιδαιμο-

11. Τὸ χωρίον «μητρὸς καὶ οὐσίας ἐκπεσεῖν ἄχρι τινός» μὲ ἐπροβλημάτισε. Ἡ ἔννοια τῆς λ. «μήτηρ» εἶναι πολύσημος τόσον εἰς τὴν Ἀγ. Γραφήν, ὅσον καὶ εἰς τοὺς ἐκκλησ. συγγραφείς. Πρβ Ἰησοῦ Ναυῆ 2, 13. Ἄσμα Ἄσμ. 1, 6. 3, 4. 6, 8. 8, 2. Ἰεζεκ. 16, 3. Κλήμ. Ἀλ. Μ. 8, 273: «ἡμεῖς ζητοῦμεν τὴν μητέρα, τὴν ἐκκλησίαν». Ὁριγ. Μ. 17, 157Α: «καὶ γὰρ τούτων μήτηρ ἡ ἐκκλησία». Ἰππολ. Μ. 16, 3139Α: «ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ μήτηρ ζώντων» κ.π.ά.—Ὁ Γρηγ. ἐνταῦθα τὸ «μητρὸς ... ἐκπεσεῖν» λαμβάνει πιθανῶς ὑπὸ τὴν σημασίαν τῆς ἀπωλείας τῆς «μητρὸς», ἥτοι τῆς Ἱερουσαλήμ, τῆς πατρῴας γῆς, τῆς ἐκθρεψάσης αὐτόν. Φιληδεῖ ὁ Θεολόγος τῇ ἀλληγορίᾳ.

12. γόνος, γένος, ἔκγονος, κλάδος.

νίαν καὶ πλάνην, γνήσιος μύστης ἀνεφάνη τῆς χάριτος, πρόβατον μὲν ἐν πρώτοις, ἔπειτα δὲ ποιμὴν ἐπιστήμων τῆς Ναζιανζοῦ καταστάς Ἐκκλησίας»¹³.

7. Ὁ Γρηγόριος δρᾶτται πάσης εὐκαιρίας, ἵνα ἐπαινήσῃ καὶ ἐγκωμιάσῃ τὴν πίστιν καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ πατρὸς του. Ὁλιγάριθμα μόνον χωρία ἀναφέρω, ἅτινα θεωρῶ ἄξια μνείας ἰδιαιτέρας διὰ τὸ ἡμέτερον θέμα. Ἴδου τί λέγει εἰς τὸν Λόγον Γ' «Πρὸς τοὺς καλέσαντας καὶ μὴ ἀπαντήσαντας»¹⁴: «Ἄλλ' ἐμοὶ μὲν οὔτε νῦν θεμιτόν ἐστιν ὑμῶν τι καθάψασθαι, μήτ' ἄλλοτε γένοιτο. Καὶ ταῦτα ἴσως ὑπὲρ τὸ μέτριον καθηψάμην, τῆς ἱερᾶς ποιμνῆς τῶν ἐπαινετῶν Χριστοῦ θρημμάτων, τῆς θείας κληρονομίας, δι' ἣν πλοῦσιος σύ, κ' ἄν ἦς πένης. Κακεῖνά σοι πρέπειν ἡγοῦμαι τὰ ῥήματα· «Σχοινία ἐπέπεσέ σοι ἐν τοῖς κρατίστοις· καὶ γὰρ ἡ κληρονομία σου κρατίστη σοὶ ἐστι» (Ψαλμ. 15, 6)· καὶ οὐ παρήσω ταῖς ἀριθμημέναις τῶν πόλεων, οὐδὲ τῶν ποιμνίων τοῖς πλατυτάτοις ἔχειν τι πλέον ἡμῶν τῶν ὀλίγων τῆς ἐλαχίστης φυλῆς ἐν υἱοῖς Ἰσραήλ, τῶν ὀλιγοστῶν ἐν χιλιάσιν Ἰοῦδα, τῆς μικρᾶς Βηθλεὲμ ἐν πόλεσιν, ἐν ἧ Χριστὸς γεννᾶται, νῦν τε καὶ ἀπ' ἀρχῆς καλῶς καὶ γινωσκόμενος καὶ σεβόμενος· παρ' οἷς Πατὴρ ὑψοῦται, καὶ Υἱὸς ἰσάζεται, καὶ Πνεῦμα ἅγιον συνδοξάζεται· συμψύχοις, τὸ ἐν φρονοῦσι, μηδὲν τῆς Τριάδος ζημιουμένοις, ἢ ὑπεριθεῖσιν, ἢ ἀποτέμνουσιν· ὡς οἱ κακοὶ διαιτηταὶ καὶ μετρηταὶ τῆς θεότητος, δι' ὧν ἐν τι πλέον, ἢ καλῶς ἔχει, σεμνύνουσι, τὸ πᾶν ἐλαττοῦντες καὶ καθυβρίζοντες».

8. Π α ρ α τ η ρ ῆ σ ε ι ς. Ἐπὶ τοῦ ἀποσπασματικοῦ κειμένου παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Εἰς τὴν φράσιν «... πλούσιος σύ, κ' ἄν ἦς πένης» ὁ σχολιαστὴς ἐν τῇ ῥα παρατηρεῖ: «τοῦτο πρὸς τὸν πατέρα φησί...». Ἴσως ὑπονοεῖ ὁ Γρηγόριος ὅτι ὁ πατὴρ του πλούσιος ὦν τὸ πρότερον, μὲ τὴν ἀπάρνησιν τῆς ἰδίας πατρίδος καὶ τῆς πατρῴας θρησκείας, κατέστη πτωχός, δημευθείσης τῆς περιουσίας του ἢ καὶ φυγῶν ἐγκατέλειψε τὴν περιουσίαν του. Ἐμμέσως ἄρα ἐπισημαίνεται καὶ ἡ ἐβραϊκὴ καταγωγή τοῦ πατρὸς του.— Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ Γρηγόριος τὸ ψαλμικὸν ἐφαρμόζει ἐπὶ τοῦ πατρὸς του διὰ παραλλαγῆς τῶν ἀντωνυμιῶν «σοῦ» καὶ «σοί». Ἀντὶ δηλ. «ἐπέπεσέ μοι» τοῦ Ψαλμοῦ, λέγει «ἐπέπεσέ σοι»· ὁμοίως ἀντὶ «τῆς κληρονομίας μου» λέγει «τῆς κληρονομίας σου» καὶ ἀντὶ «κρατίστη μοὶ ἐστι» μεταβάλλει εἰς «κρατίστη σοὶ ἐστι». Ἐρμηνεύεται δὲ ὁ Ψαλμὸς ὡς ἑξῆς: «Καὶ τὸ μερίδιον πού σου (μου) ἔτυχεν ὡς νὰ μετρηθῆ με ἀκριβεῖς μετρητὰς (γνώμονας, κανόνας, μετροταινίας), εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον καλά.

13. M. 35, 248A.

14. M. 35, 521B.

Πράγματι ἡ κληρονομία σου (μου) εἶναι ἀρίστη». Σημειωτέον ὅτι ὁ Ψαλμὸς 15 εἶναι προφητικὸς καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὸν εὐλογημένον λαὸν τοῦ Κυρίου (=τὸν ἑβραϊκὸν λαὸν καὶ εἶτα τοὺς χριστιανούς). Ὁ ἐν συνεχείᾳ 11 στίχος τοῦ ἰδίου Ψαλμοῦ 15 δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἐπὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου. Ἔχει δὲ οὕτως: «Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς/ πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου,/ τερπνότητες ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος».

9. Ἐνταῦθα ἀνάγκη νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τὰ ἱστορικά Ἔπη τοῦ Γρηγορίου, τιτλοφορούμενα «Περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν»,¹⁵ ἐμπεριέχονται λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἰδήσεις περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου καὶ τῆς δράσεώς του ὡς ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ. Πιστεύω δὲ ὅτι ὠρισμένοι στίχοι ὑποδηλοῦν καὶ τὴν ἐξ Ἑβραίων καταγωγὴν τούτου. Τὸ ποίημα «Περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν» ἐν Μ. 37, 969 - 1017 ἐσχολιάσθη ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Ἱεροσολυμίτου (Η' αἰ.), ἐν Μ. 38, 341 - 362. Παραπέμπω εἰς τὰ σχόλια τῶν στίχων: 352/3. 356/7. 359. 367/9. 393/6. 426. 440/4. 481/3. 577/81. 584/6. 587/95. 616/19.—Βεβαίως εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ἀποφανθῇ τις μετ' ἀσφαλείας περὶ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐρμηνείας εἰς τὰ σενεσκιασμένως λεγόμενα καὶ ὑπονοούμενα τῶν λόγων τοῦ «δαινοῦ τοῖς λόγοις» Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Πάντως νομίζω ὅτι δὲν σφάλλω διαβλέπων ἐν πολλοῖς ἔμμεσον ὑπαινιγμὸν τοῦ γράφοντος περὶ τῆς ἐξ Ἑβραίων καταγωγῆς τοῦ πατρὸς του. Χάριν τοῦ πατρὸς του συντίθενται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου παραλληλισμοὶ μετὰ προσώπων καὶ γεγονότων τῆς Π.Δ. κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ὁ συσχετισμὸς τοῦ ἰδίου πατρὸς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα τῆς Π.Δ. νὰ ἐμφανίζονται ὅτι ὑποκρύπτουν καὶ ὑπαινίσσονται καὶ τὴν ἐξ Ἑβραίων καταγωγὴν τοῦ πατρὸς του. Π.χ πιστεύω ὅτι οἱ στίχοι 352/3 «Φεύγων Αἰγύπτιο μέλαν πέδον, ἔργα πικρά,/ Καὶ Φαραὼ βασιλῆα, πάτρην δ' ἐπὶ θείαν ὀδεύῃ» ὑποκρύπτουν καὶ τὴν τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου «φυγὴν» ἐκ τῆς ἁμαρτίας, ὅπως ἄλλωστε ἐρμηνεύει τὴν φράσιν «μέλαν πέδον» ὁ Κοσμᾶς, λέγων «κατὰ γοῦν τὸν τῆς ἀναγωγῆς λόγον μέλαν πέδον, τὴν ἐν ἁμαρτίᾳ διατριβὴν ὁ Θεολόγος φησί». Φεύγει καὶ ἐκ τῆς δουλείας τοῦ Φαραώ, ἥτοι τοῦ «διαβόλου», ὡς ὁ Κοσμᾶς ἐρμηνεύει, ἵνα «πάτρην δ' ἐπὶ θείαν ὀδεύῃ», ἥτοι κατὰ τὸν Κοσμᾶν «πατρίδα θείαν, τὸν μέλλοντά φησιν αἰῶνα, καθ' ὃν ἐπείγεσθαι τὴν ψυχὴν ὡς αἰδίου» καὶ εἰς τὸν ὁποῖον φθάνουν προοριζόμενοι οἱ χριστιανοί, ὡς μέλη τῆς θείας κιβωτοῦ, ἥτοι τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκριβῶς, ὡς ἔπραξε καὶ ὁ Πατὴρ τοῦ Θεολόγου. Πρβλ. κατωτέρω τοὺς στίχους 367/9. 432/6 καὶ ἰδιαιτέρως τοὺς προδήλως εἰς τὸν πατέρα ἀναφερομένους ὑπ' ἀριθ. 440/4: «Ἦδη τις φίλον νῖα θεόδοτον ἤγαγε βωμῶ,/ Σάρρας

15. Μ. 37, 969 ἔ.

ὀψιτόκοιο γόνον ὄϊζαν τε γενέθλης, / Ἐβραάμ ἦν ἱερεὺς, ἀμνὸς δέ τε κύδιμος Ἰσαάκ¹⁶. Τὸ ὄλον Ἐπος δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ, ὡς ἀναγόμενον εἰς τὸν πατέρα καὶ τὰ προσφιλῆ πρόσωπα τοῦ οἴκου του.

B. ΑΓΡΙΕΛΑΙΟΣ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΕΛΑΙΟΣ

10. Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπισημαίνει μετὰ περισσοτέρας ἐμφάσεως τὴν ἐξ Ἐβραίων καταγωγὴν τοῦ πατρὸς τοῦ Θεολόγου εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ φιλοπάτορος καὶ προγονολάτρου υἱοῦ Γρηγορίου χρησιμοποίησις τῶν ὄρων «ἀ γ ρ ι ε λ α ι ο ς» καὶ «κ α λ λ ι ε λ α ι ο ς», προκειμένου νὰ ἐπισημάνῃ τὴν μετάστασιν τοῦ πατρὸς του εἰς τὸν Χριστιανισμὸν δι' ἀπαρνήσεως τῆς προγενεστέρας αὐτοῦ ἀτελοῦς καὶ προπαιδευτικῆς πεπλανημένης Θρησκείας. Καί τοῦτο, διότι ὁ ἀπόστολος Παῦλος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων χρησιμοποιοῦν τοὺς ὄρους τούτους ἐπὶ προσελεύσεως Ἐβραίων εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν τοῦ ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν Παῦλος, λέγει: «Εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀ γ ρ ι ε λ α ι ο ς ὢν ἐνεκεντριόσθης ἐν αὐτοῖς καὶ συγκοινωνὸς τῆς ὀ ί ζ η ς τῆς ποιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων· εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, σὺ σὺ τὴν ὀ ί ζ α ν βαστάζεις ἀλλὰ ἢ ὀ ί ζ α σέ. Ἐρεῖς οὖν, Ἐξεκλάσθησαν κλάδοι ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ. Καλῶς· τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ τῇ πίστει ἔστηκας. Μὴ ὑψηλὰ φρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ· εἰ γὰρ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, (μὴπως) οὐδὲ σοῦ φείσεται. Ἴδε οὖν χρησιμότητα καὶ ἀποτομίαν Θεοῦ· ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας ἀποτομία, ἐπὶ δὲ σὲ χρηστότης Θεοῦ, ἐὰν ἐπιμένης τῇ χρησιμότητι, ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ. Κακεῖνοι δέ, ἐὰν μὴ ἐπιμένωσιν τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς. Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀ γ ρ ι ε λ α ί ο υ καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντριόσθης εἰς κ α λ λ ι ε λ α ι ο ν, πόσῳ μᾶλλον οὔτοι οἱ κατὰ φύσιν ἐγκεντρισθήσονται τ ἡ ἰ δ ί α ἐ λ α ί α. Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, ἵνα μὴ ἦτε (παρ') ἑαυτοῖς φρόνιμοι, ὅτι πῶρως ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν ἄχρις οὔ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, καὶ οὕτως πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται» (Ρωμ. 11, 17 - 24).

11. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος εἰς τὸν Λόγον του 7, 3¹⁷: «Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος, περιόντων ἔτι τῶν γονέων», λέγει περὶ τοῦ πατρὸς του: «Πατὴρ μὲν ἐκ τῆς ἀ γ ρ ι ε λ α ί ο υ καλῶς ἐγκεντρισθεῖς εἰς τὴν κ α λ λ ι-

16. Μ. 38, 551/5 ἐ.

17. Μ. 35, 757.

ἐλαίον καὶ τοσοῦτον κοινωνήσας τῆς πίότητος, ὥστε καὶ ἄλλους ἐγκεντρίζει πιστευθῆναι καὶ θεραπείαν ἐχειρισθῆναι ψυχῶν, ὑψηλὸς ὑψηλῶς τοῦ λαοῦ τοῦδε προκαθεζόμενος, Ἰσακὸν τὸν δεῦτερον, ἢ Μωυσῆς, Θεῶ πλησιάζειν ἠξιωμένος καὶ θεϊὰ φωνὴν χορηγεῖν, τοῖς ἄλλοις ἰσταμένοις πόρρωθεν, πρῶτος, ἀόργητος, γαληνὸς τὸ εἶδος, θερμὸς τὸ πνεῦμα, πολὺς τὸ φαινόμενον, πλουσιώτερος τὸ κρυπτόμενον. Τί ἂν ὑμῖν ἀναζωγραφοίην τὸν γινωσκόμενον; Οὐδὲ γὰρ εἰ μικρὸν ἀποτεινοίμεν λόγον, εἴποιμεν ἂν τι τοσοῦτον ὅσον ἄξιον καὶ ὅσον ἕκαστος συνεπίσταταί τε καὶ ἀπαιτεῖ τὸν λόγον· καὶ βέλτιον ταῖς ὑπονοίαις παραχωρεῖν ἢ τῷ λόγῳ τὸ πολὺ περικόπτειν τοῦ θαύματος».

12. Καίτοι ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ ὡς πιστεύω καὶ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου χρησιμοποιῶνται οἱ ὄροι «ἀγριέλαιος» καὶ «καλλιέλαιος» διὰ τοὺς Ἑβραίους, ἐν τούτοις οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τὸν ὄρον «ἀγριέλαιος» χρησιμοποιοῦν πολλακίς καὶ διὰ τοὺς ἕξ ἔθνων προσερχομένους. Οὕτως ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρείας λέγει: «Αὐτίκα ἢ ἀγριέλαιος ἐγκεντρίζεται εἰς τὴν πίότητα τῆς ἐλαίας καὶ δὴ καὶ φύεται ταῖς ἡμέροις ἐλαίαις»¹⁸. Καὶ κατωτέρω (222, 26): «καθάπερ ἢ ἀγριέλαιος ἐγκεντριθεῖσα τῷ ὄντως καλῷ καὶ ἐλεήμονι λόγῳ πέττει τε (= ζυμώνει, κατασκευάζει) τὴν παραδιδομένην τροφήν καὶ καλλιέλαιος γίνεται . . . » (222, 37): « . . . ὡς δὲ καὶ Ἰουδαίους διοικήσεως (= διοίχομαι = χάνομαι διὰ παντός, παρέρχομαι, περνῶ) τῆς παλαιᾶς γραφῆς τὸ νέον καὶ εὐγενὲς ἐγκεντρίζεται τῆς ἐλαίας φυτόν». Καὶ κατωτέρω (223, 9): «Δύναται δὲ ὁ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου λεγόμενος ἐγκεντρισιμὸς εἰς τὴν καλλιέλαιον γίνεσθαι, τὸν Χριστὸν αὐτόν, τῆς ἀνημέρου καὶ ἀπίστου φύσεως καταφυτενομένης εἰς Χριστόν, τοῦτέστι τῶν εἰς Χριστόν πιστευόντων· ἄμεινον δὲ τὴν ἐκάστου πίστιν ἐν αὐτῇ ἐγκεντρίζεσθαι τῇ ψυχῇ· καὶ γὰρ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταύτῃ πῶς μεταφυτεύεται διανεμημένον κατὰ τὴν ἐκάστου περιγραφὴν ἀπεριγράφως». Καὶ ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων (313 - 386)¹⁹, λέγει: «Ἐκκοπέντες γὰρ ἐκ τῆς ἀγριελαίου, ἐνεγκεντρίξεσθε εἰς τὴν καλλιέλαιον καὶ κοινωνοὶ ἐγίνεσθε τῆς πίότητος τῆς ἀληθινῆς ἐλαίας». Καὶ ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας († 444), Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, παρὰ Μ. 75, 1149 Α, λέγει: «Τοῦτου γὰρ χάριν καὶ ὁ τῶν ὄλων Σωτὴρ εἰς τὴν οἰκουμένην ἀπέστειλε τῶν ἀποστόλων τὸν ἱερὸν χορόν, ἵνα ταῖς ἀκτίσι τῆς θεογνωσίας τοὺς ἐν τῷ σκότει τῆς ἀγνοίας συντεθραμμένους φωτίσωσιν, ἵνα . . . τὴν ἀγριέλαιον εἰς καλλιέλαιον τῇ τοῦ Πνεύματος μεταβάλλωσι τέχνῃ . . . ». Πάλιν ὁ Γρηγόριος ἐν τῷ

18. Στρομ. 6, 15. Μ. 9, 341 Β ε. ΒΕΠΕΣ 8, 222, 11.

19. Κατήχ. 20, 3, παρὰ Μ. 33, 1077 καὶ ΒΕΠΕΣ 39, 251, 9.

Ἐπιταφίῳ εἰς τὸν πατέρα²⁰, ἐξαίρων τὴν ἰδίαν μητέρα, λέγει: «... ἄλλ' οὐκ ἐκ τῆς ἀ γ ρ ι ε λ α ί ο υ (ἢ μήτηρ), καθὼς ἐκεῖνος (ὁ πατήρ), ἐγκεντρισθεῖσαν εἰς κ α λ λ ι ε λ α ι ο ν, οὐ φέρουσαν δὲ τὸ ἑτεροζυγεῖν δι' ἑπερβολὴν πίστεως...».

Γ. ΟΙ ΕΝ Μ. ΑΣΙΑ ΙΟΥΔΑΙΟΙ

13. Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐβάρυνεν εἰς τὸ νὰ πιστεύσω περὶ τῆς ἑβραϊκῆς καταγωγῆς τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, εἶναι ὅτι οὗτος ὑπῆρξε πρότερον Ὑ ψ ι σ τ ἄ ρ ι ο ς, ἥτοι ὁπαδὸς τῆς συμμίκτου ἰουδαϊκῆς αἰρέσεως. Τὸ ὅτι δὲ ἐπρόκειτο περὶ ἰουδαϊκῆς συμμίκτου αἰρέσεως ἐξ εἰδωλολατρικῶν στοιχείων μετὰ ἰουδαϊκῶν τύπων λατρείας, θὰ ἀποδειχθῆ κατωτέρω διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως περὶ Θεοῦ «Ὑ ψ ἰ σ τ ο υ». Ἄλλὰ πρὸ τούτου ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν δι' ὀλίγων περὶ τῶν τῆς διασπορᾶς Ἰουδαίων, μάλιστα τῶν ἐγκατασταθέντων ἐν Μ. Ἀσίᾳ.

14. Ἡ Μ. Ἀσία καὶ συγκεκριμένως ἡ Καππαδοκία, ἡ Ἀρμενία, ὁ Διόσποντος, ἡ Παφλαγονία καὶ ὁ Πολεμονιακὸς Πόντος — παραλλήλως πρὸς τὴν Συρίαν καὶ μάλιστα τὴν Αἴγυπτον — ὑπῆρξεν ἡ φιλόξενος χώρα, εἰς τὴν ὁποίαν πλήθη Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς ἐγκατεστάθησαν. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι Ἰουδαῖοι ὑπῆρχον, μάλιστα πολυάριθμοι, εἰς ὅλην τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, κατ' ἐξοχὴν ὅμως εἰς ὅλας τὰς περὶ τὴν Μεσόγειον ἐπαρχίας. Ὁ Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes*, Bd. III⁴ σ. 1-70 κάμνει εὐρὺ λόγον περὶ τῆς διασπορᾶς καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν Ἰουδαίων, ὡς καὶ περὶ τῶν αἰτίων, ἅτινα προεκάλεσαν τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην. Οἱ Ἑβραῖοι ἔχοντες ὡς ὄπλον καὶ στήριγμα τὴν Θρησκείαν των, τὴν αὐτοσυνειδησίαν ὅτι ἦσαν «ὁ ἐβλογημένος λαὸς» τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, θωρακισμένοι μὲ τὴν πίστιν εἰς τὸν Μεσσίαν - Λυτρωτήν, ἀντέταξαν ὅσῃν οὐδεὶς ἄλλος λαὸς ἀντίστασιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας πρὸ καὶ μετὰ Χριστόν. Μὲ τὴν ἄλωσιν καὶ καταστροφὴν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τοῦ Βεσπασιανοῦ καὶ τοῦ Τίτου τὸ 70 μ.Χ., οἱ Ἑβραῖοι κατόπιν σκληρῶν ἀντιποίνων τῶν Ῥωμαίων καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἀπαγόρευσιν, μετὰ τὸ 135 μ.Χ. (ἐπὶ αὐτοκράτορος Ποπλίου Αἰλίου Ἀδριανοῦ τὸ 117-138) τῆς εἰσόδου αὐτῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν φιλότιμην πατρίδα των. Οὕτω λοιπὸν ἡ ἑβραϊκὴ διασπορὰ κατέστη ἔκτοτε θλιβερὰ πραγματικότητα.

15. Ἄλλ' ἡμᾶς ἐνδιαφέρει τὸ θέμα τῆς διασπορᾶς τῶν Ἑβραίων μόνον ὡς γεγονός παρακολουθήσεως τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ. Ἡ ἀπώλεια τοῦ θρησκευτικοῦ κέντρου τῶν Ἑβραίων ὠδήγησε τὰς Συνα-

20. Μ. 35, 997 Β.

γωγὰς τῆς διασπορᾶς εἰς συγκρητιστικὴν μίξιν τόσον μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἑθνισμοῦ (εἰδωλολατρείας), ὅσον καὶ μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πλὴν τῶν Ἰουδαϊζουσῶν χριστιανικῶν αἱρέσεων, ἐμφανίζεται καὶ εἰς ἰδιαίτερος Ἰουδαϊκὸς Γνωστικισμὸς²¹. Ἀνατολικά, περσικά καὶ ἀρχαιοελληνικά στοιχεῖα καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας συμμίγνυνται μετὰ στοιχείων τῆς Ἰουδαϊκῆς Θεογονίας, ἀποτελέσαντα πάντα ταῦτα ἰδιαίτερον θρησκευτικὸν συγκρητισμὸν, ὅστις ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ Ἑλληνο-ρωμαϊκοῦ κόσμου.

16. Αἱ πολυάριθμοι Κοινότητες τῶν Ἑβραίων εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ μάλιστα τῆς Καππαδοκίας, παρὰ τὴν πολλάκις ἐχθρικήν των διάθεσιν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶχον ἐν τούτοις προετοιμασθεῖ τὰ πνεύματα τῶν ἐθνικῶν καὶ εἰδωλολατρῶν διὰ τῆς διαδόσεως νέων ἀρχῶν περὶ Θεοῦ, ἠθικῆς καὶ ἀνθρώπου. Τὰ συγκρητιστικά στοιχεῖα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς διασπορᾶς, ἀναπτυσθέντα ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐδημιούργησαν κατὰ τὸν Δ' αἰ. ἰδιαίτερας θρησκευτικὰς «συγκρητιστικὰς» Κοινότητας, αἵτινες ἤσκουν προσηλυτιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν-εἰδωλολατρῶν. Ὁ μονοθεϊσμός, ἡ ἀνωτέρα ἠθικὴ διδασκαλία τῆς Π. Δ. καὶ ἡ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλία των προητοίμαζον τὸ ἔδαφος διὰ τὴν προσέγγισιν τούτων καὶ τὴν ἀποδοχὴν ὑπὸ πολλῶν ὀπαδῶν των τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄλλωστε ὁ Χριστιανισμὸς ἐκκληρονόμησεν οὐ μόνον τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς Π. Δ., ἦν καὶ ὡς θεόπνευστον ἀπεδέχθη καὶ ὡς προπαιδευτικὴν τῆς Εὐαγγελικῆς διδασχῆς, ἀλλ' ἅμα καὶ τὰς μεθόδους τοῦ εὐαγγελισμοῦ πρὸς διάδοσιν τῆς εἰς Χριστὸν καὶ τὸ Εὐαγγέλιόν του πίστεως. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Ἀπολογητικῆς, ὅσον καὶ τῆς Ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἔσχεν ἄμεσον ἐπίδρασιν τόσον εἰς τοὺς ἐθνικοὺς-εἰδωλολάτρας, ὅσον καὶ εἰς τοὺς χριστιανοὺς καὶ μάλιστα τοὺς μεμορφωμένους, ἰδίᾳ ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν μέσων τοῦ εὐαγγελισμοῦ, τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἀπολογητικῆς καὶ τῆς μεθοδεύσεως τοῦ προσηλυτισμοῦ τῆς τόσον ἐγγὺς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Π. Δ. Ἰσαμένης Νέας χριστιανικῆς Θρησκείας. Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ τις τὰ Σιβυλλικὰ βιβλία Ἰουδαϊκῆς προελεύσεως τῆς πρὸ καὶ μετὰ Χριστοῦ ἐποχῆς καὶ νὰ συγκρίνῃ ταῦτα πρὸς τὰ χριστιανικὰ τοιαῦτα διὰ νὰ ἀντιληφθῇ ὅποσιν ἐπίδρασιν ἔσχον τὰ βιβλία ταῦτα εἰς τοὺς χριστιανοὺς συγγραφεῖς ἐν τῇ πολεμικῇ των κατὰ τῆς λατρείας τῶν ἐθνικῶν-εἰδωλολατρῶν, ἐν ἀντιπαβολίᾳ πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν διδασχὴν περὶ πίστεως εἰς Ἐνα Θεὸν πνευματικόν, τὸν δημιουργὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὑψηλὴν

21. Wolson, παρὰ τῇ «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους», Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τ. ΣΤ', σ. 546, ἄρθρον Ἰω Ζηζιούλα.

διδασχὴν περὶ Ἡθικῆς τοῦ τε Μωσαϊκοῦ Νόμου καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐναντίον τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς τῶν Ἑλλήνων, τῆς τόσον ἀντιφατικῆς καὶ κατωτέρας. Τέλος ἡ περὶ μελλούσης κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως χριστιανικῆ διδασκαλία ἀναπτύσσεται καὶ αὕτη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀπολογητικῆς. Παραπέμπω ἀπλῶς τὸν βουλόμενον νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὰ Σιβυλλικὰ βιβλία τόσον εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ J o h. G e f f c k e n, Berlin 1902 (ἔκδ. Βερολινείου Ἀκαδημίας, ἀριθ. 8), ὅσον καὶ εἰς τὸ δίτομον ἔργον τῶν E d g a r H e n n e c k e - W i l h e l m S c h n e e m e l c h e r, Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung, Tübingen 1964, II, 498-528 (πλουσία βιβλιογραφία). Εἰδικώτερον συνιστῶ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ σιβυλλικοῦ βιβλίου III, Y, 573 ἐ. διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τις τὴν μεγάλην ἐπίδρασιν τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς σκέψεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ συγκρητισμοῦ ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς, ὅσον καὶ ἐθνικῆς κοσμοθεωρίας. Ἔστωσαν ὡς παράδειγμα ὠρισμένοι στίχοι τοῦ Ἰουδαϊκοῦ σιβυλλικοῦ τούτου βιβλίου (β' αἰ. π. X.):

*αὐτσεβέων ἀνδρῶν ἱερὸν γένος ἔσσειται αὐτίς,
 βουλαῖς ἠδὲ νόῳ προσκείμενοι Ὑψίστοιο,
 οἱ Ναὸν μέγαλοιο Θεοῦ περικυδανέουσιν
 λουβῆ τε κνίσση τ' ἠδ' αὐθ' ἱεραῖς ἐκατόμβαις
 . . . . .
 ἐν δὲ δικαιοσύνη νόμου Ὑψίστοιο λαχόντες
 ὄλβιοι οἰκήσουσι πόλεις καὶ πύργους ἀγροὺς
 . . . . .
 μούνοις γάρ σθιν δῶκε Θεὸς μέγας εὐφρονα βουλῆν
 καὶ πίστιν καὶ ἄριστον ἐνὶ στήθεσσι νόημα
 οὔτινες οὐκ ἀπάτησι κεναῖς οὐδ' ἔργ' ἀνθρώπων
 χρύσεια καὶ χάλκεια καὶ ἀργύρου δ' ἐλέφαντος
 καὶ ξυλίων λιθίνων τε Θεῶν εἶδωλα καμόντων
 πήλινα μιλιτόχριστα ζωογραφίας τυποειδεῖς
 τιμῶσιν, ὅσα πέρ τε βροτοὶ κενεόφρονοι βουλῆ
 ἀλλὰ γὰρ ἀείρουσι πρὸς οὐρανὸν ὠλένας ἀγνάς
 ὄρθιοι ἐξ εὐνῆς αἰεὶ χροῖα ἀγνίζοντες
 ὕδατι καὶ τιμῶσι μόνον τὸν αἰεὶ μεδέοντα
 ἀθάνατον καὶ ἔπειτα γονεῖς· μέγα δ' ἔξοχα πάντων
 ἀνθρώπων δόσης εὐνῆς μεμνημένοι εἰσὶν
 κοῦδὲ πρὸς ἀρσενικοὺς παῖδας μίγνυνται ἀνάγνωσ,
 ὅσσα τε Φοίνικες Αἰγύπτιοι ἠδὲ Λατῖνοι . . .)*

17. Πάντα ὅσα ἀνεφέρθησαν μόνον σκοπὸν εἶχον νὰ ἀποδείξουν τὸ ἐπικρατοῦν συγκρητιστικὸν πνεῦμα τόσον παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, ὅσον καὶ παρὰ τοῖς Ἑθνικοῖς. Καίτοι δὲ ὁ Χριστιανισμὸς εἶχεν ἤδη κατὰ τὸν Δ' αἰ. — ὅστις μᾶς ἐνδιαφέρει νῦν ἰδιαίτερος — ἐπεκταθῆ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς Μ. Ἀσίας, ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπῆρχον πολυπληθεῖς ἐστίαι ἐθνικῆς Λατρείας, μάλιστα μὲ φανατικὰς διαθέσεις κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅμως βέβαιον εἶναι ὅτι εἰς τὰς σφαίρας τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Ἑθικῆς ἐπεκράτει ἀληθῆς ἄβυσσος μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐθνικῶν τῶν χωρίων. Εἰς τὰς πόλεις οἱ μεμορφωμένοι Ἑθνικοὶ εἶχον ἐμπνεύσει πνεῦμα δυσπιστίας πρὸς τὰς ἐθνικὰς θρησκευτικὰς ἀναμνήσεις καὶ εἶχον ὑποβάλλει εἰς πολλοὺς ἐν ἀνεξάρτητον ἰδεολογικόν, θρησκευτικόν καὶ πολιτικόν βίωμα. Εἰς τοῦτο δὲ οὐκ ὀλίγον συνέβαλον αἱ ἰ ο υ δ α ἱ κ α ἰ Κοινότητες μὲ τὰς συγκρητιστικὰς μίξεις των καὶ τὰς λατρευτικὰς των ἐκδηλώσεις. Πολλοὶ τῶν Ἑβραίων ἤρχισαν νὰ δέχωνται ἰδέας καὶ ἀρχὰς προσελεύσεως Ἀνατολικῶν Θρησκειῶν καὶ Ἑλληνικῆς Μυθολογίας. Οὕτω πως ἐκ τῆς μίξεως ταύτης εἰς πλείστας ἰουδαϊκὰς Κοινότητας ἀνεπτύχθη ἐντονώτερον ἢ «πίστις εἰς Θεὸν Ὑψιστον» καὶ οὕτω τὸ Πάνθεον τοῦ πολυθεϊσμοῦ τῶν Ἑθνικῶν ἐθεωρήθη κῆμα φανταστικόν καὶ ἔωλον. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἀπετέλεσε καὶ τὸ «δέλεαρ» προσελκύσεως τῶν Ἑθνικῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ αἰτία τῆς μεγαλυτέρας ἑλξεως Ἰουδαίων καὶ Ἑθνικῶν εἰς τὴν πνευματικωτέραν Θρησκείαν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο δ' εἶναι καὶ τὸ προκαλοῦν τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὸ κύριον θέμα ἡμῶν, ἥτοι τὸ περὶ Ὑψίστου Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου καὶ νῦν ὁ λόγος.

Δ. ΘΕΟΣ ΥΨΙΣΤΟΣ - ΥΨΙΣΤΑΡΙΟΙ

18. Ἐκ τοῦ ΙΗ' Ἐπιταφίου Λόγου τοῦ Γρηγορίου «Εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου» μανθάνομεν ὅτι ὁ ὁμώνυμος πατὴρ αὐτοῦ ἐχρημάτισεν ἀ ν ὡ τ ε ρ ο ς ὑ π ἄ λ λ η λ ο ς, διακριθεὶς ἐπὶ τιμιότητι. Πρὶν ἢ γίνῃ χριστιανὸς ὑπῆρξεν ὁπαδὸς τοῦ μονοθεϊστικοῦ καὶ ἠθικοθρησκευτικοῦ συστήματος τῶν καλουμένων Ὑψισταρίων. Ἐκαλοῦντο δὲ οὕτω, «ὡς σεβόμενοι Θεὸν Ὑψιστον». Τόσον παρὰ τοῖς Ἀρχαίοις Ἑλλησιν, ὅσον καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, μάλιστα δὲ τοῖς χριστιανοῖς, ἀπεδίετο τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο τῷ Θεῷ. Δίδεται ἐπομένως ἡ εὐκαιρία νὰ ἀσχοληθῶμεν εὐρύτερον περὶ τοῦ ὅρου τούτου, τόσον σπουδαίου ἀπὸ χριστιανικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐνδεικτικοῦ διὰ τὴν ἐξ Ἑβραίων καταγωγὴν τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου. Ἰδοὺ λοιπὸν τί ἐσταχυολογήσαμεν ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὴν ἱστορικὴν, ἅμα δὲ καὶ πολύσημον σημασίαν τοῦ ὅρου.

19. Τὸ ἐπώνυμον «Ψιστος» ἀπεδίδετο ὑπὸ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τὸν Δία. Ὁ Ζεὺς ἐκαλεῖτο «Ψιστος», ἢ «ὑπατος» ἢ «τέλειος Ψιστος». Ἐν τῇ Π. Δ. τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἀπαντᾷ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ 137 φορές. Ἐν δὲ τῇ Κ. Δ. 13 φορές. Πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἱστορικῆς του προελεύσεως ἀνευρίσκει τις εἰς τὰ ἑξῆς ἔργα: K i t t e l - F r i e d r i c h, Theol. Wörterb. z. N. T. 8, 613/19 (Bartram). W i s s o w a - K r o l l, Paulys R E. d. Class. Altertumswiss. 17, 444/50. W. D r e x l e r, Hypsistos: W. H. R o s c h e r, Ausführliches Lexikon der griech. u. röm. Mythologie (1886/90) 1, 2, 2856/8. F. C u m o n t, Pauly-Wissowa 9 (1914) 444/50. W. W. B a u d i s s i n, Kyrios als Gottesnahme im Judentum u. seine St. in der Religionsgeschichte I-IV (1929), IV, 82 ἔ. DACL VI, 2945 ἔ. M. P. N i l s s o n, Geschichte der griechischen Religion, München 1959, II, 636 ἔ. RGG³ III, 506 ἔ.

20. Εἰς τὰς Ἑλληνο-Ἰουδαϊκὰς Κοινότητας τῆς διασπορᾶς ὑμνεῖται «ὁ Ψιστος Θεός». Μάλιστα οἱ Ἰουδαῖοι τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ἀθρίβως εἶχον ἀφιερῶσαι εἰς τὸν βασιλέα Πτολεμαῖον ΣΤ' τὸν Φιλομήτορα (186-146 π.Χ.) καὶ τὴν σύζυγόν του Κλεοπάτραν (Φιλομήτορα ἢ Τρύφαιναν) εὐκτῆριον οἶκον «Θεῶ Ψιστο». Ἰδιαιτέρας σπουδαιότητος εἶναι αἱ ἐν Ρηνεῖα τῆς νήσου Δήλου ἑβραϊκαί(;) ἐπιγραφαὶ (προσευχαὶ ἐκδικήσεως), ἀνήκουσαι εἰς τὸν Β' αἰ. π.Χ. Διὰ τῶν Ἐπιγραφῶν οἱ ἀνώνυμοι ἀφιερῶνται ἰκετεύουσι «τὸν Θεὸν τὸν Ψιστον, τὸν Κύριον τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκός» νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἄγνωστον φονέα δύο κορασίδων²².

21. Ἡ μεγάλη διάδοσις τῆς λατρείας τοῦ «Ψιστου Θεοῦ» ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὀφείλεται εἰς τὰς Ἰουδαϊκὰς Κοινότητας, τὰς τόσον πολυπληθεῖς ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ²³. Οἱ Ἑβραῖοι εἶχον σχηματίσει τοιαύτας Κοινότητας εἰς ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς Μ. Ἀσίας, λατρεύοντες καὶ προσευχόμενοι εἰς «Θεὸν Ψιστον Παντοκράτορα εὐλογητόν», ὡς τὸν ἴδιον Θεὸν τῆς Π. Δ., ἃν καὶ παραλλήλως δὲν παρέλειπον νὰ ἀναφέρουν καὶ τὸν Δία, τὴν Γῆν καὶ τὸν Ἥλιον. Τοῦτο ἦτο ἀποτέλεσμα, ὡς εἴπομεν, τοῦ ἐπικρατοῦντος συγκρητιστικοῦ πνεύματος παρὰ τοῖς Ἑβραίοις τῆς διασπορᾶς,

22. Πβλ. W i l h e l m, Oesterr. Jahresh. IV (1801) beibl. 9 D e i s s - m a n n, Licht vom Osten, 1908, 305.

23. S c h ü r e r, Gesch. d. jüd. Volkes III³, 10. S. Ber. Akad. Berl. 1897, 200.

λόγω τῆς στενοτέρας ἐπαφῆς των πρὸς τὸν ἔθνικὸν - εἰδωλολατρικὸν κόσμον καὶ τοῦ συμφιλωτικῷ πνεύματος προσαρμογῆς τοῦ ἑβραϊκοῦ στοιχείου πρὸς τὰς πολιτιστικὰς, ἠθικοθρησκευτικὰς καὶ διοικητικὰς ἀρχὰς τοῦ Ἑλληνο-Ρωμαϊκοῦ κόσμου. Τὰ μέλη δὲ τῆς Ἰουδαϊκῆς Κοινοτήτος ὀνομάζοντο «ἀδελφοὶ σεβόμενοι Θεὸν Ὑψιστον»²⁴. Πρόκειται κυρίως περὶ τῶν πολυπληθῶν Ἰουδαϊκῶν Κοινοτήτων τῆς περιοχῆς τοῦ Πόντου.

22. «Οἱ ἀδελφοὶ σεβόμενοι Θεὸν Ὑψιστον» ἀπετέλουν ἰδίαν «ἀδελφότητα», ἐσέβοντο τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραήλ, ἄνευ αὐστηρᾶς τηρήσεως τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου· προσέφερον δὲ διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ λίαν εὐνοϊκὸν ἔδαφος. Διὸ καὶ ἔνωρις πλεῖστοι ἐκ τούτων ἀπερροφήθησαν ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τινὲς μάλιστα θεωροῦν ὅτι εἰς τούτους ὀφείλεται ἐν πολλοῖς καὶ ἡ ταχέϊα ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ φανατικώτεροι ἀντεστάθησαν, ἐξ ὧν λείψανά τινα παρέμειναν μέχρι καὶ πέραν τοῦ Δ' αἰ. Καίτοι εἰς τὰς ἑβραϊκὰς Συναγωγὰς τῶν μικροτέρων ἐπαρχιῶν τῆς Μ. Ἀσίας ὑπῆρχον πολλοὶ «Ὑψιστάριοι», ἐν τούτοις διετηροῦντο εἰσέτι πολυάριθμοι ὀπαδοὶ τούτων καὶ εἰς τὴν μεγάλην ἐπαρχίαν τῆς Καππαδοκίας. Οὗτοι, κατὰ τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον²⁵: «τὰ εἰδωλα καὶ τὰς θυσίας ἀπολεμπόμενοι, τιμῶσι τὸ πῦρ καὶ τὰ λύχνα... τὸ Σάββατον αἰδούμενοι καὶ τὴν περὶ τὰ βρώματά ἐστιν ἡ μικρολογία, τὴν περιτομὴν ἀτιμάζουσιν. Ὑψιστάριοι τοῖς ταπεινοῖς ὄνομα, καὶ ὁ Παντοκράτωρ δὴ μόνος αὐτοῖς σεβάσιμος». Καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἐπίσης λέγει:²⁶ «τοῖς λεγομένοις Ὑψιστιανοῖς, ὧν αὕτη ἐστὶν ἡ πρὸς τοὺς χριστιανούς διαφορὰ, τὸν Θεὸν μὲν αὐτοὺς ὁμολογεῖν εἶναι τινα, ὃν ὀνομάζουσιν Ὑψιστον ἢ Παντοκράτορα, πατέρα δὲ αὐτὸν εἶναι μὴ παραδέχεσθαι».

23. Κατὰ ταῦτα οἱ «Ὑψιστάριοι» δὲν περιετέμνοντο, ἐτήρουν τὸ Σάββατον καὶ ἀπέιχον ὀρισμένων τροφῶν. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἀποκαλεῖ τὴν «ἀδελφότητά των Ὑψιστάρίων» «μὴ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ», δηλ. τῇ Ἐκκλησίᾳ, «πεφυτευμένην, ἀλλὰ καὶ λίαν ἄτοπον καὶ ἀλλόκοτον, ἐκ δυοῖν τοῖν ἐναντιωτάτοις συγκεκραμένην, Ἑλληνικῆς τε πλάνης καὶ νομικῆς τερατείας»²⁷.— Συγγενεῖς πρὸς τοὺς «Ὑψιστάριους» ἦσαν καὶ οἱ «Εὐφημί-

24. L a t y s c h e v, Inscr. Ponti Euxini, II, 400.

25. M. 35, 992A, Λόγ. 18, 5.

26. M. 45, 484A, Κατὰ Εὐνομίου.

27. M. 35, 990.

ταί» ἢ «Μασσαλιανοί»²⁸ κατὰ τὸν Ἐπιφάνιον²⁹. Οὗτοι ἐτέλουν τὰς τῆς λατρείας τῶν «μετὰ πολλῆς λυχναφίας καὶ φώτων». Ἐπίσης καὶ οἱ «Θεοσεβεῖς» εἶναι παραπλήσιοι τῶν Ἑψισταρίων, κατὰ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας³⁰, ἴσως καὶ οἱ «Οὐρανολάτραι». Ὡς λέγει ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ Emil Schüger³¹: «Αἰ τοπικαὶ θρησκεῖαι τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καὶ τῆς Περσίας ὅλαι ὁμοῦ συνέβαλον εἰς τὴν διάδοσιν τῆς λατρείας τῶν «Ἑψισταρίων», τῶν σεβομένων τὸν «Ἑψιστον Θεόν», ἀλλ' ἰσχυρότερον ὅλων τῶν ἄλλων ἐπέδρασαν εἰς τὸν μονοθεϊσμόν τῶν «Ἑψισταρίων» ἢ Ἰουδαϊκῆ Θρησκεία, ἧς ὑπῆρξε γέννημα ἢ Ἰουδαϊκῆ αὐτῆ αἵρεσις.

24. Σημειωτέον ὅτι καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρον «Ἑψιστος», ὡς ἐπωνύμιον τοῦ Θεοῦ. Π.χ. «καὶ ἡ ἀνδρεία ἀπὸ «Ἑψιστοῦ δέδοται τοῖς ἀνθρώποις ἐν ψυχαῖς καὶ ἐν σώμασι» (Διαθήκη τῶν ἸΒ' Πατριαρχῶν, παρὰ Μ. 2, 1045. 1052: «καὶ εὐλογήσω τὸν Ἑψιστον ἐν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ»). Α' Κλημ. 45, 7. Σίβυλλα II, 245. Ἀριστείδου, Ἀπολ. 15, 1. Ἰουστ. Διάλ. πρὸς Τρύφ. 32,3 (Μ. 6, 514): «Ἑψιστος δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἀνώτερον τῶν πάντων», παρὰ Θεοφίλω, Πρὸς Αὐτόλ. I, 4 (Μ. 6, 1029 Β). Χρυσοστ., Ἐρμην. εἰς Ψαλμ. 143 (Μ. 55, 460): «Ἑψιστον αὐτὸν καλῶν, οὐ τόπω αὐτὸν περιορίζω· ἀλλὰ καὶ τὸ ὑψηλὸν καὶ μεγαλεῖον αὐτοῦ τῆς φύσεως δηλῶ». Κλήμ. Ἀλεξ., Παιδ. 3, 12 (Μ. 8, 681 Β). Ἰπολ., Κατὰ αἵρ. Μ. 16, 3391Α. 3246. Μεγ. Ἀθαν., Κατὰ Ἀρειανῶν (Μ. 26, 92 Β). Θεοδωρ., Κατὰ αἵρ. (Μ. 83, 449Α). Ἰπολ., Φιλοσοφ. ἢ κατὰ αἵρέσ. (Μ. 16γ, 3247): «Ἑψιστός ἐστιν ὁ δημιουργός... ὥσπερ οἱ κατὰ τὸν Ἀδὰμ κτισθέντες ἀπὸ μόνου ἐκτίσθησαν τοῦ Ἑψιστοῦ, τοῦτέστι τοῦ δημιουργοῦ· ὁ δὲ Ἰησοῦς ὁ καινὸς ἄνθρωπος ἀπὸ Πνεύματος ἁγίου, τοῦτέστι τῆς Σοφίας καὶ τοῦ Δημιουργοῦ...».

28. Πβλ. Ἰω. Ἀναστασίου, Οἱ Παυλικιανοί, ἡ ἱστορία καὶ ἡ διδασκαλία τῶν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀθήναι 1959. Ἐπίσης ἡμετέραν μελέτην: The Heresies combatted in Amphilochios «Regarding false Ascetism». The Greek Orthodox Theological Review IX (1963) 79 - 96.

29. Κατὰ αἵρέσ. 80. 2.

30. Μ. 68, 282.

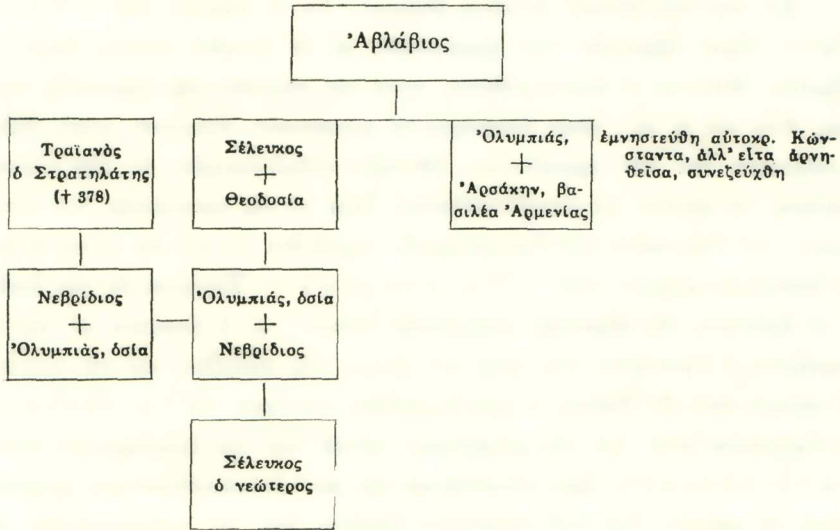
31. Ἐνθ' ἀν. σ. 25 καὶ 26.

B'

Οίκος Σελεύκου, συζύγου Θεοδοσίας, αδελφῆς Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου

I'

Οίκος Γρηγορίου, πατρὸς τοῦ Ναζιανζηνοῦ

Ἄτεροι πιθανοὶ συγγενεῖς Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ

α) Ἐλλήνιος	γ) Ῥηγίνος	ε) Εὐθάλιος
Θεόγνιος	Λεόντιος	Προνόσιος
Εὐάνδρος	Ἡλιόδωρος	Φορτουνάτος
β) Ἀστέριος	δ) Γεώργιος	Φωκᾶς
Φιλαδέλφιος	Βασίλισσα	Ὀλύμπιος
Μακρόβιος	Εὐσέβιος	Παλλάδιος

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἐν εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ αἵρεσις τῶν «Ψισταρίων» εἶχεν ἑβραϊκὴν τὴν προέλευσιν, οἱ δὲ ὀπαδοὶ ταύτης ἦσαν κυρίως Ἑβραῖοι. Μάλιστα οἱ ἀπολειφθέντες κατὰ τὴν περίοδον τῆς παρακμῆς τῆς αἵρεσεως, ἦτοι τὸν Δ' αἰ., ἦσαν ὑπολείμματα φανατικῶν Ἑβραίων, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλειώμεν καὶ τὴν προσέλκυσιν ἐθνικῶν - εἰδωλολατρῶν εἰς τὴν αἵρεσιν. Τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον μὲ ἐπροβλημάτισεν, ἦτοι τὸ τῆς καταγωγῆς τοῦ ὁμωνύμου πατρὸς τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, προήλθεν ἐκ τοῦ ὅτι οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν αἵρεσιν τῶν «Ψισταρίων». Ἐνίσχυσε δὲ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τῆς ἑβραϊκῆς καταγωγῆς τούτου: α) ἡ ἀσάφεια μὲ τὴν ὁποίαν ἐκφράζεται ὁ Γρηγόριος υἱὸς περὶ τοῦ οἴκου, τῆς πατρίδος καὶ τῆς προελεύσεως τοῦ πατρὸς του. β) Ἐπίσης ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὄρου «ἀγριέλαιος» ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου υἱοῦ διὰ τὴν μετάστασιν αὐτοῦ καὶ τὸν ἐγκεντρισμὸν τούτου εἰς «καλλιέλαιον», ὅροι ἀποστολικοὶ καὶ κατ' ἀποκλειστικότητα χρησιμοποιηθέντες τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου διὰ τοὺς μεθισταμένους εἰς τὸν Χριστιανισμὸν Ἑβραίους, οὓς ὀνομάζει «ρίζαν», ἐξ ἧς δι' ἐγκεντρισμοῦ γίνεται ἡ «καλλιέλαιος» ἀκόμη καὶ ἡ ἐξελικτικὴ πορεία τοῦ ἑβραϊκοῦ στοιχείου ἐν τῇ συναντήσῃ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, μετὰ τοῦ ὁποῦ ὄφειλεν ὁ τῆς διασπορᾶς ἑβραϊκὸς λαὸς νὰ συμφιλιωθῇ διὰ νὰ ἐπιζήσῃ καὶ τὸ πράγματι εὐπροσάρμοστον πνεῦμα, ὅπερ μέχρι σήμερον ἀποδεικνύει ὁ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης διασπαρεῖς δυναμικὸς οὗτος λαός· πάντα ταῦτα μὲ παρώθησαν εἰς τὸ νὰ ἀντικρύσω τὸ πρόβλημα μετὰ τῆς δεούσης κριτικῆς ἐρευνῆς, μακρὰν πάσης προκαταλήψεως καὶ ἐν τῇ βεβαιότητι ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ὁ αὐστηρὸς κριτὴς προσώπων, γεγονότων καὶ καταστάσεων. Ἄλλὰ συγχρόνως εἶναι καὶ ἡ αὐστηρῶς κρινομένη διὰ τῆς Ἱστορίας ἀλήθεια. Διὰ νὰ κατασταλάξῃ δὲ ὡς ἀπηκριβωμένη βεβαιότης ἡ διὰ τῆς Ἱστορίας παραδιδόμενη ἀλήθεια, διέρχεται διὰ πολλῶν σταδίων τῆς ἀνθρωπίνης κρίσεως καὶ διαπιστώσεως. Ἄλλωστε κατὰ τὴν παροιμίαν «Ἀλάθεια Θεῶν ὁμόπολις, μόνη Θεοῖς συνδιατωμένη»³². Ἐὰν ὁ πατὴρ τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ ἦτο ἢ δὲν ἦτο ἑβραϊκῆς καταγωγῆς, τοῦτο δὲν ἔχει σημασίαν ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως. Ἄλλωστε πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας ἦσαν Ἑβραῖοι. Ἐκτὸς τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων, καὶ πλείστων ἁγίων τῆς μεταποστολικῆς ἐποχῆς, ἀναφέρω

32. E. L. A. Leutsch, Corpus paroemiographorum graecorum, Hildesheim 1953 (Photomechanischer Nachdruck) II, 277, nr. 52e.

ένδεικτικῶς τὸν Ἐπιφάνιον Κύπρου (315 † 403) καὶ τὸν μέγαν ὑμνογράφον τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν Ρωμανὸν τὸν Μελαβδὸν († 560).

Δὲν φιλοδοξῶ νὰ χαρακτηρισθῶ ἥρως ἢ αἵρετικὸς μὲ τὸ νὰ ἐκφράσω τὴν προσωπικὴν μου γνώμην, ὅτι δηλ. ὅλοι οἱ χριστιανοὶ εἴμεθα θρησκευτικῶς ἀπόγονοι τῶν Ἑβραίων καὶ μάλιστα ἡμεῖς οἱ ὀρθόδοξοι πρὸς ὀρθῶς διακηρύττομεν ὅτι διαφυλάττομεν ἀσφαλῆ καὶ ἀδιάσπαστον τὴν ἀπὸ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων διαδοχὴν. Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη ἀποτελοῦν τὴν μίαν καὶ ἐνιαίαν Θεόπνευστον Ἀγίαν Γραφήν. Καὶ ὅπως ἡ μειωτικὴ ἀξιολόγησις ἐκατέρως ἀντανακλᾷ μειωτικῶς καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας· οὕτω πως εἶναι ἐπιλήψιμος καὶ ἀποκρουστέα ἡ κατὰ τῆς προγονικῆς θρησκευτικῆς προελεύσεώς μας μομφή. Ὁ θεόπνευστος ἀπόστολος Παῦλος διεκήρυξεν: «Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπησ ἀ γ ρ ι ε λ α ί ο υ (δηλ. τῆς ἑβραϊκῆς Θρησκείας) καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς κ α λ λ ι ε λ α ι ο υ ν (δηλ. εἰς τὸν Χριστιανισμόν), πόσω μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν ἐγκεντρίσθησονται τ ἡ ἰ δ ί α ἔ λ α ί α. Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, ἵνα μὴ ἦτε (παρ') ἑαυτοῖς φρόνιμοι, ὅτι πώρως ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν ἄχρως οὐ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, καὶ οὕτως πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται» (Ρωμ. 11, 20 - 24). Ὅταν Ἕλληνες καὶ Ἑβραῖοι ἀγαπήσουν ἀλλήλους, τότε καὶ ἡ ἐνότης ἐν τῇ πίστει δὲν εἶναι μακράν. Τότε ἐγγίξει καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ «μυστηρίου», περὶ τοῦ Ἰσραὴλ, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἕλληνες καὶ Ἑβραῖοι εἶναι πράγματι «οἱ εὐλογημένοι λαοί», οἵτινες, χάριτι θείᾳ, διεσώθησαν, διαπλεύσαντες μόνοι αὐτοὶ ἐξ ὅλων τῶν λαῶν, τὰς διὰ μέσου τῶν αἰῶνων πολλαπλᾶς καὶ πολυκυμάντους ἐπιβουλὰς καὶ ἀντιξοότητας τοῦ βίου των. Ἡ εὐφυΐα καὶ ἡ προσαρμοστικότητα, τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τῶν δύο γνωρίσματα τῆς φυλῆς των, ἐπιβάλλουν καὶ τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμόν. Ἡ διασπορὰ τῶν Ἑβραίων δὲν πρέπει νὰ γίνεται ἀντικείμενον κρίσεως ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ μόνος κριτής. Τῶν χριστιανῶν τὸ καθῆκον εἶναι νὰ ἀγαποῦν καὶ νὰ προσεύχωνται καὶ ὄχι νὰ κατακρίνουν καὶ καταρῶνται. Τὸ δὲ καθῆκον τῶν Ἑβραίων εἶναι νὰ ἀντικρύξουν τοὺς χριστιανούς ὡς «ἀπογόνους» θρησκευτικούς καὶ ἄρα ἀδελφούς των. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἐκατέρωθεν, δὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ ζημιώνει ἀμφοτέρους. Μόνη ἡ Ἀ γ ά π η «οὐκ ἀσημονεῖ, οὐ περπερεύεται». Ἡ Ἀ γ ά π η οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαιρεῖ ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχάριε δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ Ἀ γ ά π η οὐδέποτε ἐκπίπτει» (Α' Κορ. 13, 5 - 8).

Ὅμιλῳ ὡς Θεολόγος καὶ μάλιστα ὡς ὀρθόδοξος Θεολόγος. Δὲν εἶμαι πολιτικός, ἀλλὰ δικαιοῦμαι νὰ ἐκφράσω τὴν κατὰ τὴν γνώμην μου χριστιανικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ Βήματος τοῦ Ἐνωτάτου Πνευματικοῦ Ἰδρύματος, τῆς Ἀκαδημίας, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ Γνώσις, Ἀλήθεια καὶ Ἐλευθερία συμπορεύονται ὡς τρισήλια ἐκφάνσεις τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ τρισυποστάτου Θεοῦ!

Καὶ τώρα ἐπανερχομαι καὶ εἰς τοὺς δύο Γρηγορίους, τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν.

Μὴ λησμονῶμεν τὴν κοσμογονικὴν τῷ ὄντι ἐποχὴν, ἐν ἣ ἔζησεν ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ. Πληθωρισμὸς ἰδεολογημάτων ποικίλης μορφῆς. Ἀντικρουόμενα ἔθνικα καὶ χριστιανικὰ στοιχεῖα παιδευτικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐφαρμογῆς. Ἐσωκομματικαὶ πολιτικαὶ ἐπιδιώξεις καὶ ἀντιπαλαστώμεναι θρησκευτικαὶ καὶ θρησκευολογικαὶ διαφοροποιήσεις καὶ ἀναζητήσεις. Καὶ ὑπὲρ πάντα αἰρετικαὶ ἀνατρεπτικαὶ τάσεις κατὰ τῆς ἐπισήμου παραδοσιακῆς Ἐκκλησίας, ὑποθαλπόμεναι πολλάκις ὑπὸ ὁμοφρονούντων πολιτικῶν ἡγετῶν. Καὶ εἶναι πρὸς τιμὴν καὶ δόξαν τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὅτι ἐπέτυχε οὐ μόνον νὰ δαμάσῃ καὶ καταστείλῃ πάσας ταύτας τὰς ἀντιτιθεμένας ἰδεολογικῶς θρησκευτικὰς κινήσεις, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δίνῃ τῶν γεγονότων τούτων, νὰ ἐλύσῃ εἰς ἑαυτήν, δεχομένη εἰς τοὺς κόλπους της, ἔθνικους καὶ μάλιστα Ἑβραίους, μετὰ φανατισμοῦ πρότερον ἐμμένοντας εἰς τὰς ἔθνικοθρησκευτικὰς των παραδόσεις. Ἐὰν καὶ ὁ πατήρ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἦτο Ἑβραῖος, ὡς πιστεύω, τοῦτο εἶναι γεγονός ἐψίστης σημασίας διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, διότι δι' αὐτοῦ ἐγεννήθη ἡ μεγίστη θεολογικὴ μορφή μετὰ τὸν Θεολόγον Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην. Ἐὰν πάλιν ἔσφαλα εἰς τὰ συμπεράσματά μου καὶ τοῦτο ἀνθρώπινον. Εἰς τὰ θέματα τῆς ἀναζητήσεως τῆς ἀμφισβητουμένης ἀληθείας, ὡς λέγει καὶ ὁ μέγας μύστης τῆς Θεολογίας Γρηγόριος, «καὶ τὸ ἐπιτυχᾶν οὐκ ἄχρηστον, καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον»³³.

33. Γρηγ. Θεολογικός Α': κατὰ Εὐνομιανῶν Προδιάλεξις, παρὰ ΒΕΠΕΣ 59, 218, 25.